

«ΤΕΚΜΗΡΙΑ ΤΟΥ ΕΝΩΤΙΚΟΥ ΠΟΘΟΥ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ»

Δημήτρης Ταλιαδώρας
Φιλολόγος – Ιστορικός Ερευνητής

- Ψηφίσματα 25ης Μαρτίου 1921
- Ψηφίσματα 25ης Μαρτίου 1930
- Ενωτικό Δημοψήφισμα 15ης Ιανουαρίου 1950

Καταρχήν θεωρώ υποχρέωσή μου να ευχαριστήσω το Ίδρυμα Απελευθερωτικού Αγώνα της ΕΟΚΑ 1955 – 1959 για την ανάθεση της παρούσας διάλεξης. Ευχαριστώ τους διοικούντες το Ίδρυμα όχι τόσο για την τιμητική παραχώρηση του βήματος της *Ακαδημίας Ιστορικών Σπουδών* για να μιλήσω, όσο για την ευκαιρία που μου έδωσαν να ασχοληθώ και να μελετήσω τα ιστορικά γεγονότα που συνθέτουν την πιο δημοκρατική, έντιμη και γνήσια πράξη που υπέγραψε ιδιοχείρως στην ιστορική του πορεία ο Κυπριακός Ελληνισμός.

Οι ρίζες του ενωτικού κινήματος των Ελλήνων της Κύπρου φθάνουν μέχρι την εποχή της δημιουργίας του πρώτου ελεύθερου ελληνικού κράτους. Γνωστή είναι η επιστολή που απέστειλε ο τότε Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Πανάρετος προς τον πρώτο κυβερνήτη του Ελληνικού Κράτους, Ιωάννη Καποδίστρια, στις 19 Αυγούστου 1828, στην οποία τόνιζε: «*ήδη ενώ ηλπίζομεν να αράξωμεν εις τον Ελληνικόν κόλπον, κινδυνεύουμε εις ναυάγιον τρομερόν*».

Σκοπός της παρούσας εισήγησης δεν είναι η παρουσίαση της ιστορίας του Κυπριακού Ενωτικού Κινήματος αλλά η καταγραφή τριών σταθμών του που τα

προσδιορίζει η αντιπροσωπευτική ή καθολική λαϊκή συμμετοχή. Ιδιαίτερα θα σταθούμε στον τρίτο, που αποτελεί αναντίλεκτα και την κορυφαία στιγμή της καταγραφής αλλά και της προώθησης του ενωτικού πόθου των Ελλήνων της Κύπρου.

Είναι γεγονός ότι η μεταβίβαση της κατοχής της Μεγαλονήσου στους Βρετανούς το 1878 έδωσε στο ενωτικό κίνημα μεγαλύτερη ώθηση. Το μόλις προς δεκατεσσάρων ετών παράδειγμα της παραχώρησης των Επτανήσων από τη Μεγάλη Βρετανία στην Ελλάδα έδινε ελπίδες στους Κυπρίους ότι μια παρόμοια χειρονομία από τη φιλελεύθερη Μεγάλη Βρετανία ήταν μέσα στα πλαίσια του εφικτού. Το «Σύνδρομο των Επτανήσων», όπως το ονομάζουμε, κατείχε την κυπριακή θρησκευτική και πολιτική ηγεσία μέχρι τις αρχές της τρίτης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα.

Το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου έδωσε νέες ελπίδες στην ηγεσία του Κυπριακού Ελληνισμού και δημιούργησε προσδοκίες ότι ο ενωτικός του πόθος μπορούσε να ικανοποιηθεί στο πλαίσιο των συμμαχικών υποσχέσεων για επαναπροσδιορισμό των συνόρων, με βάση την αρχή των εθνοτήτων. Στις αρχές του 1919 Κυπριακή Πρεσβεία με επικεφαλής τον Αρχιεπίσκοπο Κύριλλο τον Γ΄ και με μέλη όλους τους Έλληνες βουλευτές μετέβηκε στο Λονδίνο για να μεταφέρει για μια ακόμη φορά το ενωτικό αίτημα των Κυπρίων. Ο Έλληνας Πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος απέτρεψε την Πρεσβεία από του να παρουσιαστεί στο Συνέδριο της Ειρήνης του Παρισιού, με το επιχείρημα ότι το ζήτημα της Κύπρου ήταν αποκλειστικά θέμα της Μεγάλης Βρετανίας. Μετά από μια μακρά παραμονή δύο ετών στην αγγλική πρωτεύουσα η Πρεσβεία πληροφορήθηκε στις 26 Οκτωβρίου 1920 από το Βρετανικό Υπουργείο Αποικιών ότι: «*Η Αγγλία εν τη αποφάσει της να κρατήσει την Κύπρον, αδυνατεί να εκχωρήση ταύτην εις την Ελλάδα*»¹.

Η Κυπριακή Πρεσβεία εν πλήρει απογοητεύσει επανήλθε, στα τέλη Νοεμβρίου 1920, στην Κύπρο. Στις 4 Δεκεμβρίου 1920 συνήλθε υπό την προεδρία του Αρχιεπισκόπου Κυρίλλου η *Κεντρική Επιτροπή Εθνικού Αγώνα* η οποία αποφάσισε να υιοθετήσει *αντιδραστική πολιτική* με πρώτο μέτρο την παραίτηση και των εννέα Ελλήνων Βουλευτών. Αποφάσισε, επίσης, τη σύσταση επιτροπής υπό την προεδρία του Αρχιεπισκόπου και τη συμμετοχή των Αχιλλέα Λιασίδη, Ιωάννη Οικονομίδη και Ιωάννη Κληρίδη με σκοπό να καταρτίσει Κανονισμό για τον σχηματισμό *Πολιτικής Οργανώσεως*. Στις 21 Δεκεμβρίου οι Έλληνες Βουλευτές υπέβαλλαν την παραίτησή

¹ Φωκάς Φωκαΐδης, *Ο Ελληνισμός της Κύπρου*, Λευκωσία 1962, σ. 161.

τους στον Βρετανό Αρμοστή. Στις εκλογές που προκηρύχθηκαν στις 15 Ιανουαρίου 1921 και οι εννέα βουλευτές επαναδιεκδίκησαν την εκλογή τους με μοναδικό στόχο τους την ένωση και άνευ ανθυποψηφίων επανεκλέγηκαν. Η *Κεντρική Επιτροπή Αγώνα* αποφάσισε στις 19 Φεβρουαρίου 1921 όπως οι Έλληνες βουλευτές απέχουν από τις εργασίες του Νομοθετικού Σώματος και «να ζητήσωσι όπως διεξαχθή δημοψήφισμα εν Κύπρω προς εξακρίβωσιν της θέλήσεως των κατοίκων»². Τέλος η Επιτροπή ενέκρινε το Καταστατικό της *Πολιτικής Οργανώσεως Κύπρου*.

Στις 25 Μαρτίου 1921 μετά τη δοξολογία, για την επέτειο της εκατονταετίας από της μεγάλης ημών επαναστάσεως του 1821, σ' όλους τους ναούς της Κύπρου, τόσο των πόλεων όσο και της υπαίθρου, εγκρίθηκε ψήφισμα, το οποίο τόνιζε μεταξύ άλλων ότι:

«Κηρύττομεν ενώπιον Θεού και ανθρώπων ότι η θέλησις ημών είναι μία, μόνη και αναλλοίωτος να ενωθώμεν μετά της μητρός ημών Ελλάδος. Δηλούμεν ότι ουδεμία παροχή, ουδεμία υπόσχεσις, ουδεμία εγκόσμιος δύναμις δύναται να διαλλάξη ημάς προς οιοδήποτε καθεστώς ξένον προς την εθνικήν μας συνείδησιν και την θέλησιν ημών».

Συνολικά εγκρίθηκαν 500 τέτοια ενωτικά ψηφίσματα τα οποία υπογράφηκαν από τους ιερείς, τους δασκάλους, τη *Χωρική Αρχή* και τη *Σχολική Επιτροπή*. Τα ψηφίσματα αυτά κατανέμονται ως εξής: 171 της Αρχιεπισκοπικής Περιφέρειας, 115 της Μητροπολιτικής Περιφέρειας Κιτίου, 101 της Πάφου και 113 της Κερύνειας. Τα ψηφίσματα αυτά υπογράφηκαν εις τριπλούν και τέθηκε επί αυτών η σφραγίδα του κοινοτάρχη - *μονκτάρη*. Ο Αρχιεπίσκοπος και οι Έλληνες βουλευτές διαβίβασαν τα ψηφίσματα αυτά, το ένα στη Βρετανική Κυβέρνηση και το άλλο στη *Μητρικήν Κυβέρνησιν της Ελλάδος*³.

Η βρετανική Αποικιακή Διοίκηση αντιδρώντας στην ενωτική αυτή κίνηση προχώρησε στις πρώτες πολιτικές απελάσεις ενωτικών αγωνιστών. Το αιτιολογικό των Βρετανών ήταν ότι οι απελαθέντες ήταν αλλοδαποί. Ήταν Έλληνες υπήκοοι. Οι απελαθέντες ήταν ο Νικόλαος Καταλάνος από τη Λακωνία, ο οποίος ήρθε στην Κύπρο το 1893 ως καθηγητής στο Παγκύπριο Γυμνάσιο και στη συνέχεια παρέμεινε στο νησί αναπτύσσοντας μια πρωτοφανή εθνική, κοινωνική, εκπαιδευτική και

² *Ελευθερία* 13/26.2.1921.

³ Η Επιστολή προς τον Έλληνα πρωθυπουργό φέρει ημερομηνία 21 Μαΐου 1921.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΤΑΛΙΑΔΩΡΟΣ

δημοσιογραφική δράση. Ο έτερος απελαθείς ήταν ο ιατρός Φίλιος Ζαννέτος, από τη Λακωνία, ο οποίος εγκαταστάθηκε στη Λάρνακα το 1888 και επί σειρά ετών εξελέγη δήμαρχος και βουλευτής Λάρνακας. Ο στόχος των Βρετανών ήταν να τρομοκρατήσουν το κυπριακό ενωτικό κίνημα και να το αποψιλώσουν από καταξιωμένα ηγετικά στελέχη

Η πλήρης απογοήτευση των Ελλήνων Κυπρίων συντελέστηκε στα μέσα της δεκαετίας του 1920 με την ανακήρυξη της Κύπρου σε αποικία του Βρετανικού Στέμματος, το 1925. Οι Κύπριοι αντιδρώντας, το 1928 απέσχαν από τους πανηγυρικούς εορτασμούς που διοργάνωσε τότε η Αποικιακή Διοίκηση επί τη ευκαιρία της συμπληρώσεως πενήντα ετών από τη βρετανική κατοχή της νήσου.

Αρχές της δεκαετίας του 1930 το ενωτικό κίνημα κάνει και πάλι έντονη την εμφάνισή του ως αποτέλεσμα των εκπαιδευτικών νόμων του 1929, με τους οποίους οι Βρετανοί επιχειρούν να χειραγωγήσουν την ελληνική παιδεία του τόπου, της επιβολής νέων φορολογικών μέτρων και της επαναφοράς της αναχρονιστικής ποινής του μαστιγώματος. Παράλληλα, ο νέος πρόξενος της Ελλάδας στην Κύπρο, Αλέξης Κύρου, κυπριακής καταγωγής, κατόρθωσε να επιτύχει τη συνεργασία και τη συνοχή της κυπριακής ηγεσίας και να δώσει νέα πνοή στο ενωτικό κίνημα.

Στις 26 Ιανουαρίου του 1930 στην Αρχιεπισκοπή, ιδρύθηκε η *Εθνική Οργάνωση Κύπρου* (Ε.Ο.Κ.) με επικεφαλής τον Αρχιεπίσκοπο Κύριλλο. Η Ε.Ο.Κ. αποτελούσε διάδοχο κατάσταση της *Πολιτικής Οργανώσεως* Κύπρου. Η πρώτη εντυπωσιακή ενέργεια της Ε.Ο.Κ. ήταν η διοργάνωση ενωτικών εκδηλώσεων σε παγκύπρια κλίμακα, στις 25 Μαρτίου 1930. Τη μέρα αυτή, με την ευκαιρία της εκατοστής επετείου της Ελληνικής Ανεξαρτησίας, σε εξακόσιους εξήντα πέντε (665) ναούς της Κύπρου

τελούνται Δοξολογίες για την επέτειο της έναρξης της Ελληνικής Επανάστασης. Μετά το πέρας της Δοξολογίας οι ιερείς και τα μέλη της *Χωριτικής Επιτροπής* και της *Εκκλησιαστικής Επιτροπής* υπέγραψαν ψήφισμα με το οποίο μεταξύ άλλων τόνιζαν:

«Διαμαρτυρόμεθα διότι η ελληνική αυτή νήσος δικαιώματι του ισχυρού κρατείται μακράν των μητρικών αγκαλών. Υψούμεν προς τον Θεόν και προς τον κόσμον φωνήν ζητούσαν δικαιοσύνην και διακηρύττομεν την ασάλευτον, ακλόνητον και ομόφωνον ημών γνώμην να ενωθώμεν μετά της ελευθέρας ελληνικής πατρίδος, συμφώνως με πάσαν αρχήν, το δίκαιον και τας υπαγορεύσεις της εθνικής ημών συνειδήσεως».

Τα ψηφίσματα αυτά στάληκαν στη Βρετανική Κυβέρνηση και την *Κυβέρνηση της ελευθέρας Μητρος Πατρίδος*, ως ένα ακόμη ιστορικό δείγμα του απτόητου ενωτικού πόθου των Κυπρίων.

Στις 18 Οκτωβρίου 1931 κάνει την εμφάνισή της με Διακήρυξή της η *Εθνική Ριζοσπαστική Ένωσις Κύπρου* (ΕΡΕΚ) με πρωτεργάτη της τον δικηγόρο Σάββα Λοϊζίδη. Σκοπός της ΕΡΕΚ ήταν «η μετά φανατισμού επιδίωξις τής μετά του Ελληνικού πολιτειακού συνόλου ενώσεως της Κύπρου». Τη Διακήρυξη υπογράφουν επιφανείς προσωπικότητες, οι οποίες θα διαδραματίσουν ρόλο και στις μετέπειτα φάσεις του ενωτικού κινήματος⁴.

Η πλέον δυναμική μέχρι τότε εκδήλωση του ενωτικού πόθου των Ελλήνων της Κύπρου ήταν η αυθόρμητη λαϊκή εξέγερση του Οκτωβρίου του 1931, η οποία καταγράφηκε στην ιστορία ως *Οκτωβριανά*. Η καταστολή της εξέγερσης εκείνης οδήγησε στην επιβολή από τους Βρετανούς στην Κύπρο ενός στυγνού καταπιεστικού δικτατορικού καθεστώτος. Είναι η αλήστου μνήμης περίοδος της *Παλμεροκρατίας*. Οι Βρετανοί απαγόρευσαν *αυστηρά κάθε έκφραση, όχι απλώς του ενωτικού αιτήματος αλλά ακόμη και του εθνικού φρονήματος* των Ελλήνων της Κύπρου. Συνέπεια της εξέγερσης ήταν η εξορία δύο επιφανών μητροπολιτών της Κυπριακής Εκκλησίας, του Κιτίου Νηκόδημου Μυλωνά και του Κυρηναίας Μακάριου Μυριανθέως, καθώς επίσης και διακεκριμένων πολιτικών παραγόντων, όπως επίσης και δύο ηγετικών στελεχών του Κομμουνιστικού Κόμματος Κύπρου.

⁴ Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια, τ. 4^{ος}, σ. 342. Μεταξύ των προσώπων που υπέγραψαν τη Διακήρυξη ήταν οι: Ανδρέας Γαβριηλίδης, δικηγόρος, Αργυρός Δρουσιώτης, γυμνασιάρχης, Ευαγόρας Παπανικολάου, δικηγόρος, Θεόκλητος Σοφοκλέους, γυμνασιάρχης, Ιωάννης Πηγασίου, γιατρός, Ξενοφών Κουμπαρίδης, καθηγητής, Πολύκαρπος Ιωαννίδης, γραμματέας της Μητρόπολης Κερύνειας.

Η έναρξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και κυρίως η φασιστική επίθεση κατά της Ελλάδας, τον Οκτώβριο του 1940, οδήγησαν στη σταδιακή φιλελευθεροποίηση του αποικιακού καθεστώτος. Οι ελληνικές επιτυχίες στα βορειοηπειρωτικά βουνά οδήγησαν στην αναθέρμανση του ενωτικού κινήματος.

Μετά το τέλος του Πολέμου οι ελπίδες των Κυπρίων αναπτερώθηκαν και προσέβλεπαν στο ότι οι Βρετανοί θα υλοποιούσαν τις υποσχέσεις που έδωσαν στον Κυπριακό Ελληνισμό κατά τη διάρκεια του Πολέμου. Η ίδρυση, επίσης, τον Ιούνιο του 1945 του *Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών*, ο οποίος με τον *Καταστατικό του Χάρτη* επέβαλλε στα κράτη – μέλη του την αναγνώριση του δικαιώματος περί σεβασμού της αυτοδιαθέσεως των λαών, έδωσε στο ενωτικό αίτημα του Κυπριακού Ελληνισμού και διεθνές νομικό έρεισμα.

Ο Μητροπολίτης Πάφου και Τοποτηρητής του Αρχιεπισκοπικού θρόνου Λεόντιος, επικεφαλής αντιπροσωπείας της Δεξιάς και της Αριστεράς και με μέλη τους Ιωάννη Κληρίδη, δήμαρχο Λευκωσίας, Δημητρώ Δημητρίου και Ζήνωνα Ρωσσίδη μετέβηκε στο Λονδίνο για να ζητήσει την ένωση. Ο Βρετανός υπουργός Αποικιών (Κρήτης Τζόουνς) δήλωσε στην Αντιπροσωπεία ότι η Αγγλική Κυβέρνηση δεν μελετά μεταβολή του καθεστώτος της Κύπρου και θα ήταν διατεθειμένη να παραχωρήσει συνταγματικές ελευθερίες στο Νησί. Η Πρεσβεία απέρριψε την πρόταση του Άγγλου Υπουργού και επέστρεψε στην Κύπρο άπρακτη⁵.

Στις 20 Ιουνίου 1947 ο Αρχιεπισκοπικός Θρόνος της Κύπρου, που χήρευε για 14 χρόνια, πληρώθηκε μετά από μια έντονη διαπάλη μεταξύ Δεξιάς και Αριστεράς με την εκλογή του Μητροπολίτη Πάφου Λεόντιου, τον οποίο υποστήριξε το ΑΚΕΛ, το οποίο είχε εν τω μεταξύ ιδρυθεί το 1941.

Ο Άγγλος Κυβερνήτης Λόρδος Γουϊνστερ εξέδωσε στις 9 Ιουλίου του 1947 διάγγελμα προς τον Κυπριακό λαό για τη σύγκληση *Συμβουλευτικής Συνέλευσης* (γνωστής ως *Διασκεπτικής*), η οποία θα είχε ως έργο της να *προβεί στην επεξεργασία Κυπριακού Συντάγματος*. Ο Αρχιεπίσκοπος Λεόντιος, στις 12 Ιουλίου 1947 απάντησε στο διάγγελμα του Κυβερνήτη καλώντας τον Κυπριακό λαό να μη συνεργαστεί με τον Βρετανό κυρίαρχο. Το ΑΚΕΛ, οι Οργανώσεις της Αριστεράς και οι Τούρκοι αποδέχθηκαν την πρόσκληση για συμμετοχή στη Διασκεπτική. Τελικά, όμως, ούτε η συμμετοχή του ΑΚΕΛ είχε θετικά αποτελέσματα καθώς τον Μάιο του 1948

⁵ Νίκος Κρανιδιώτης, *Δύσκολα Χρόνια, Κύπρος 1950 – 1960*, Αθήνα 1981.

αποχώρησε και αυτό από τη *Διασκεπτική* καταγγέλλοντας τους Βρετανούς ότι με τις συνταγματικές προτάσεις τους καταστρατηγούσαν τα λαϊκά συμφέροντα, αφού όλες ουσιαστικά οι εξουσίες παρέμεναν στα χέρια του Βρετανού Κυβερνήτη.

Η αποδοχή από το ΑΚΕΛ της πολιτικής της αυτοκυβέρνησης, η συμμετοχή του στη *Διασκεπτική* αλλά και ο απόηχος του Ελληνικού Εμφύλιου Πολέμου φόρτισαν έντονα το πολιτικό κλίμα στην Κύπρο και οδήγησαν σε πρωτοφανή επίπεδα την αντιπαράθεση. Ο εκατέρωθεν φανατισμός οδήγησε μέχρι και στον λεγόμενο *οικονομικό πόλεμο*, δηλαδή στην απαγόρευση των συναλλαγών με επαγγελματίες της αντίπαλης πολιτικής παράταξης⁶. Η πολιτική διάσταση οδήγησε στην πραγματοποίηση στη Λευκωσία δύο συλλαλητηρίων της μεν Αριστεράς, στις 16 Σεπτεμβρίου 1948 στην Πλατεία Μπαϊρακτάρη, με αίτημα την *αυτοκυβέρνηση* και της δε Εθναρχίας στις 3 Οκτωβρίου στο Στάδιο ΓΣΠ με αίτημα *Ένωση και μόνον Ένωση*.

Ο απροσδόκητος θάνατος του Αρχιεπισκόπου Λεόντιου και η εκλογή ως νέου Αρχιεπισκόπου Κύπρου και Εθναρχη του από Κυρηναίας Μακαρίου του Β΄ στις 24 Δεκεμβρίου 1947 σηματοδοτεί σύμφωνα και με τον Νίκο Κρανιδιώτη την επικράτηση της δεξιάς ανάμεσα στον Κυπριακό Ελληνισμό. Η επικράτηση αυτή επιβεβαιώθηκε και με την πρωτοφανή εκλογική ήττα της Αριστεράς στις Δημοτικές Εκλογές του 1949. Από τους δεκαπέντε δήμους της Κύπρου η Δεξιά επικράτησε στους έντεκα, η δε Αριστερά στους τέσσερεις, με σαφή μείωση της εκλογικής της δύναμης. Η μεγάλη επιτυχία της Δεξιάς ήταν η επάνοδος στον Δήμο της Λευκωσίας του Θεμιστοκλή Δέρβη.

Το 1949, μετά την αποτυχία της *Διασκεπτικής*, σηματοδοτεί τη στροφή του ΑΚΕΛ από την πολιτική της *Αυτοκυβέρνησης* στη γραμμή της *Ένωσης και μόνο Ένωσης*, δηλαδή την πολιτική της Εθναρχίας. Στη μεταστροφή αυτή του ΑΚΕΛ καθοριστικό ρόλο έπαιξε η επαφή αντιπροσωπείας του ΑΚΕΛ, με τον Γενικό Γραμματέα του ΚΚΕ Νίκο Ζαχαριάδη. Ο Ζαχαριάδης *εθεωρείτο τότε από την ηγεσία, τα στελέχη και τα μέλη του ΑΚΕΛ ο σοφός και ο αλάνθαστος, το δεύτερο είδωλο μετά τον Στάλιν κατά τον Ανδρέα Φάντη*⁷.

Την αντιπροσωπία του ΑΚΕΛ αποτελούσαν ο Φιφής Ιωάννου, Γενικός Γραμματέας του ΑΚΕΛ και ο Ανδρέας Ζιαρτίδης, Γενικός Γραμματέας της ΠΕΟ.

⁶ Πέτρος Παπαπολυβίου, Η Αγγλοκρατία στην Κύπρο 1878-1960, στο *Ιστορία των Ελλήνων, Κύπρος*, τόμος 15, Εκδόσεις «Δομή», Αθήνα χ.χ. σ. 516.

⁷ Ανδρέας Φάντης, *Κυπριακό 1950-1960, Ο ενταφιασμός (ενός «γλυκύτατου» ονείρου) της ένωσης*, Λευκωσία 1995, σ. 16.

Στη συνάντηση εκείνη, η οποία πραγματοποιήθηκε τον Δεκέμβριο του 1948 στο βουνό, κάπου κοντά στις Πρέσπες στη Φλώρινα, ο Νίκος Ζαχαριάδης τόνισε στην ηγεσία του ΑΚΕΛ ότι:

«Δεν επιτρέπεται σ' εσάς τους Κύπριους συντρόφους να διαπραγματεύεστε με τον αγγλέζικο ιμπεριαλισμό για συνταγματικές με-ταρρυθμίσεις τη στιγμή που εμείς στην Ελλάδα με το ντουφέκι στο χέρι, απάνω στα βουνά πολεμάμε τον ίδιο ιμπεριαλισμό»⁸. Επίσης, σύμφωνα με το Φιφή Ιωάννου ο Ζαχαριάδης τούς τόνισε: «Η γραμμή για συνταγματικές μεταρρυθμίσεις στην Κύπρο είναι μια μορφή «λιμπεραλισμού» (φιλελευθερισμού). Εμείς εδώ θάμασσε, έτσι ή αλλιώς, σε δύο μήνες στην Αθήνα. Έτσι, εσείς στην Κύπρο δεν μπορεί να μιλάτε πια για ενδιάμεσο στάδιο Αυτοκυβέρνησης, με τελικό στόχο την Ένωση. Η Ένωση με την Ελλάδα πρέπει να γίνει ο άμεσος στόχος σας»⁹.

Επιστρέφοντας από το βουνό ο Φιφής Ιωάννου υπέβαλλε σχετική Έκθεση στην Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του ΑΚΕΛ, η οποία αφού τη συζήτησε σε επανειλημμένες συσκέψεις της, στις 8 Μαρτίου 1949 αποφάσισε την παραίτηση όλων των μελών της και μέσα από την αυτοκριτική της, ομόφωνα διαπίστωσε ότι στην πλειοψηφία της η Κ.Ε. αποτελείται από στοιχεία με μικροαστικές επιδράσεις και τάσεις. Στην ίδια απόφασή της η Κ.Ε. καλούσε όλα τα κομματικά στελέχη σε νέους αγώνες για εθνική απελευθέρωση του τόπου μας, την Ένωση με την Ελλάδα. Στις 27 – 28 Αυγούστου 1949 συνήλθε στη Λεμεσό το Στ' Συνέδριο του ΑΚΕΛ το οποίο θεώρησε ως λάθος την πολιτική της αυτοκυβέρνησης και την καταδίκασε σαν ομορτουριστική¹⁰. Το Συνέδριο του ΑΚΕΛ επισημοποίησε τη στροφή προς τη γραμμή Ένωση και μόνο Ένωση και υιοθέτησε την τακτική της αδιάλλακτης εθνικο-απελευθερωτικής πάλης. Προς εφαρμογή της νέας πολιτικής του το Συνέδριο του ΑΚΕΛ εξέλεξε νέα ηγεσία με επικεφαλής τον Εζεκία Παπαϊωάννου. Επί του ζητήματος των λόγων που ώθησαν το ΑΚΕΛ να μεταστραφεί προς το αίτημα της Ένωσης ιδιαίτερα διαφωτιστικός είναι στις Ενθυμήσεις του ο Εζεκίας Παπα-ϊωάννου, ο οποίος αναφέρει χαρακτηριστικά:

⁸ Ανδρέας Φάντης, *Κυπριακό 1950-1960, ό.π.*, σ. 16. Πρβλ. Πανίκος Παιονίδης, *Ανδρέας Ζιαρτίδης, Χωρίς φόβο και πάθος*, Λευκωσία 1995, σ. 62 – 65.

⁹ Νίκος Περισπιάνης (επιμέλεια), *Ο Φιφής Ιωάννου, Η Αριστερά και το Κυπριακό*, Λευκωσία 2004, σ. 264.

¹⁰ Βλ. Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας, του Γ. Μπαμπινιώτης: *Η πολιτική τάση που υποστηρίζει τη συμμόρφωση της πολιτικής τακτικής και των σκοπών του σοσιαλιστικού κινήματος στην αστική νομιμότητα και κατά συνέπεια την εγκατάλειψη των επαναστατικών αρχών, μεθόδων και οραμάτων με πρόσχημα την προσαρμογή στις νέες συγκυρίες*.

«Μέσα στις συνθήκες που επικρατούσαν τότε οποιαδήποτε εγκατάλειψη της γραμμής της Ένωσης από μέρους του Κόμματος θα το απομόνωνε από τον λαό και δεν θα επέτρεπε την διεξαγωγή μαζικού αντιιμπεριαλιστικού αγώνα»¹¹. Το δίλημμα, λοιπόν του ΑΚΕΛ ήταν υιοθέτηση του αιτήματος της Ένωσης ή πολιτική απομόνωση.

Η ιδέα της διεξαγωγής ενωτικού δημοψηφίσματος, σύμφωνα με τον Σάββα Λοϊζίδη, προτάθηκε από τον καθηγητή της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών Δημήτριο Βεζανή. Το 1949 σε μια από τις επισκέψεις του στην Αθήνα ο τότε μητροπολίτης Κιτίου Μακάριος σε συνάντηση που είχε με τους Δημήτριο Βεζανή και Σάββα Λοϊζίδη, στο δικηγορικό γραφείο του τελευταίου στην οδό Ομήρου 11 ο Βεζανής:

«Ερριψε την ιδέαν ότι θα εβοήθει να φθάση το Κυπριακόν να συζητηθή εις τα Ηνωμένα Έθνη η διεξαγωγή ενός Δημοψηφίσματος εις την Κύπρον»¹². Στη συνέχεια ο Κιτίου Μακάριος μετέφερε την ιδέα σε συνεδρία της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Κύπρου στις 18 Νοεμβρίου 1949 και η οποία αποφάσισε να διενεργηθεί «δημοψήφισμα δι' ου [έμελλε] να καταδειχθή ότι ο πληθυσμός της Νήσου εν τη μεγίστη αυτού πλειονότητι ποθεί και ζητεί την μετά της Ελλάδος ένωσιν»¹³.

Η απόφαση αυτή δεν δημοσιοποιήθηκε άμεσα αλλά την 1^η Δεκεμβρίου 1949 οπότε συνήλθε υπό την προεδρία του Μητροπολίτη Κιτίου Μακαρίου το *Γραφείο Εθναρχίας* και ανακοίνωνε την απόφαση της Ιεράς Συνόδου για τη διενέργεια του δημοψηφίσματος.

Σχεδόν παράλληλα, όμως, η ιδέα για διενέργεια δημοψηφίσματος για να διαπιστωθεί η ενωτική βούληση του Κυπριακού λαού υπάρχει και σε κείμενο της Αριστεράς τον Νοέμβριο του 1949. Σε σύσκεψη του ΑΚΕΛ του Ε.Α.Σ. (*Εθνικός Απελευθερωτικός Συνασπισμός*), των Δημάρχων της Αριστεράς και των Λαϊκών Οργανώσεων στις

¹¹ Βλ. Εζεκίας Παπαϊωάννου, *Ενθυμήσεις από τη ζωή μου*, Έκδοση Πυρός, Λευκωσία 1988, σ. 88. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι ο Εζεκίας Παπαϊωάννου, ο τότε Γενικός Γραμματέας του ΑΚΕΛ, αφιερώνει στο Ενωτικό Δημοψήφισμα μόνο επτά γραμμές σ' αυτό χωρίς να καταγράφει στις αναμνήσεις του τι έπραξε τότε το κόμμα του για την επιτυχία του Δημοψηφίσματος. Επίσης, εντύπωση προξενεί το γεγονός ότι ο Παπαϊωάννου δεν αναφέρει τίποτα για τη μετάβαση αντιπροσωπείας του κόμματός του στο Βουνό και την επαφή της με το Νίκο Ζαχαριάδη.

¹² Σάββας Λοϊζίδης, *Ατυχή Κύπρος, Πως έζησα τους πόθους και τους καημούς της 1910-1980*, Αθήνα 1980, σ. 54-55. Ο Νίκος Κρανιδιώτης, ό.π., σ. 37 αναφέρει ότι *Γυρίζοντας από ένα ταξίδι του στην Αθήνα ο Μακάριος, μου μίλησε για δημοψήφισμα.*

¹³ Δημήτρης Μιχαλόπουλος, ό.π., σ. 20. Ανδρέας Γαβριηλίδης, ό.π., σ. 98.

21 Νοεμβρίου 1949 εγκρίθηκε υπόμνημα με τον τίτλο *Ο λαός της Κύπρου κατηγορεί τη Μεγάλη Βρετανία*, το οποίο στάλθηκε προς το Συμβούλιο Ασφαλείας και τη Γενική Συνέλευση του Ο.Η.Ε.. Στο Υπόμνημα του ΑΚΕΛ, το οποίο πράγματι είναι ένα τεκμηριωμένο με ιστορικές αναφορές κείμενο για το ενωτικό αίτημα των Κυπρίων, τονίζονταν ως κατακλείδα τα εξής:

«Επαναλαμβάνουμε πως ολόκληρος ο ελληνικός πληθυσμός της Κύπρου ομόφωνα και ολόψυχα επιθυμεί την Ένωσή του με την Ελλάδα. Μα αν τυχόν υπάρχει και η παραμικρή αμφιβολία, ένα ελεύθερο δημοψήφισμα, κάτω από την επίβλεψη του Ο.Η.Ε., θα διαλύσει όλες τις αμφιβολίες».

Με βάση την πιο πάνω έκθεση των γεγονότων αβίαστα μπορούμε να συναγάγουμε το συμπέρασμα ότι η απόφαση για τη διενέργεια Δημοψηφίσματος ήταν πρωτοβουλία της Εθναρχίας, η οποία όμως υποχρεώθηκε από τις σχεδόν παράλληλες αποφάσεις του ΑΚΕΛ να επισπεύσει τη διενέργειά του. Έτσι στις 5 Δεκεμβρίου 1949 σε διευρυμένη συνεδρία του *Εθναρχικού Συμβουλίου* αποφασίστηκε ως ημέρα διεξαγωγής του Δημοψηφίσματος η Κυριακή 15 Ιανουαρίου 1950. Αποφασίστηκε, επίσης να κληθεί η Αποικιακή Διοίκηση να διενεργήσει η ίδια το δημοψήφισμα και σε περίπτωση άρνησής της θα το διενεργούσε η Εθναρχία.

Μετά την ανακοίνωση της απόφασης του *Εθναρχικού Συμβουλίου* ακολούθησαν με ανακοινώσεις τους, με τις οποίες καλούσαν τον Κυπριακό Ελληνισμό να στηρίξει την προσπάθεια του Ενωτικού Δημοψηφίσματος, η ΣΕΚ, η ΠΕΚ, η ΟΧΕΝ, το Ελληνικό Σοσιαλιστικό Κόμμα Κύπρου και η Σ.Ε.Κ.Α. δηλαδή η *Συντονιστική Επιτροπή Κυπριακού Αγώνος* στην οποία μετείχαν όλες οι δεξιές Οργανώσεις και οι δήμαρχοι οι προερχόμενοι από τη Δεξιά.

Στις 8 Δεκεμβρίου 1949 δημοσιοποιήθηκε η *Εθναρχική Εγκύκλιος*¹⁴ με βάση την οποία προκηρυσσόταν το Δημοψήφισμα. Η Εγκύκλιος ήταν ιδιαίτερα μελετημένη και εύστοχα δεν περιείχε καμία αιχμή κατά της Αριστεράς, αντίθετα καλούσε τον κυπριακό λαό *ηνωμένους και αδιάσπαστους* να επισφραγίσει *διά της ψήφου* του την απαίτησή του για ένωση. Σύμφωνα με προφορική μαρτυρία που κατέχουμε συντάκτης της ιστορικής αυτής εγκυκλίου κατά ομολογία του ίδιου ήταν ο Πολύκαρπος Ιωαννίδης, γραμματέας της Μητρόπολης Κυρηνείας. Μεταξύ άλλων η ιστορική αυτή εγκύκλιος ανέφερε:

¹⁴ Περ. *Ελληνική Κύπρος*, Έτος Β', τχ. 9, Ιανουαρίου 1950, σ. 5.

«*Η ώρα της Εθνικής αποκαταστάσεως έφθασε. Σύσσωμον το πανελλήνιον, από των Βασιλέων ημών μέχρι του τελευταίου πολίτου, του τύπου και των σωματείων και ιδρυμάτων της ελευθέρας Πατρίδος, παρακολουθούν αγρύπνως και στοργικώς και ολοψύχως μετέχουν εις τον απελευθερωτικόν αγώνα μας. Απανταχού του φιλελευθέρου κόσμου υπάρχουν οι πρόθυμοι και σημαίνοντες συνήγοροι της δικαίας αξιώσεώς μας. Ας προσέξωμεν όμως.*

Ουδέποτε να λησμονώμεν ότι η ελευθερία εδωρήθη μεν υπό του Θεού προς τον άνθρωπον, αλλά μόνον δι' αγώνων επιπόνων και συνεχών εξαναγκάζονται οι κυρίαρχοι να αναγνωρίζουν εις τους υπ' αυτών κυριαρχουμένους το δικαίωμα της αυτοδιαθέσεως. [...].

Εφ' όσον δε και πολιτικοί ηγέται της Αγγλίας διακήρυξαν πανηγυρικώς και δη αυτός ούτος ο Βρεττανός πρωθυπουργός κ. Άττλη, ότι ουδείς λαός εξαναγκάζεται να παραμείνη ακουσίως εντός της Βρεττανικής Αυτοκρατορίας, το ενδεδειγμένον είναι, όπως διά τρόπου διεθνώς ανεγνωρισμένον, διαδηλώσωμεν την αμετάτρεπτον θέλησίν μας να ενωθώμεν μετά της μητρός Ελλάδος. Εντεύθεν, ως τεταγμένοι φρουροί των συμφερόντων της Νήσου, προκρίναμεν, κατά τα ήδη εξαγγελθέντα, ως πρώτον μέτρον του περαιτέρω απελευθερωτικού αγώνος την διεξαγωγήν δημοψηφίσματος.. Τούτο διά να καταδειχθή διά μιαν εισέτι φοράν, ότι σύμπας ο λαός ουδέν άλλο επιζητεί, ειμή την Ένωσιν.

Θα καλέσωμεν την Κυβέρνησιν όπως, εάν θελήση, διενεργήση η ίδια το δημοψήφισμα, παρέχουσα άπαντα τα ενδεδειγμένα εχέγγυα διά την ελευθέραν και αμερόληπτον διεξαγωγήν του. Εάν η Κυβέρνησις δεν αποδεχθή την εισήγησιν ταύτην, θα χωρήσωμεν ημείς εις το δημοψήφισμα, το οποίον και θα διενεργηθή την Κυριακήν της 15^{ης} Ιανουαρίου 1950.

Κυπριακέ λαέ,

Καλείσαι, όπως ηνωμένος και αδιάσπαστος υπέρ πάσαν άλλην περίπτωσιν, επιτελέσης και τώρα το προς τη δούλην πατρίδα καθήκον σου μετ' ενθουσιασμού. Δι' Ένωσιν και μόνον Ένωσιν ηγωνίσσης επί τόσα έτη. Ένωσιν και μόνον Ένωσιν καλείσαι να επισφραγίσσης διά της ψήφου σου. Σύνθημα μοναδικόν έστω διά πάντας: Ένωσιν και μόνον Ένωσιν. Και δι' αυτήν να δοθή η ψήφος και του τελευταίου Κυπρίου.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΤΑΛΙΑΔΩΡΟΣ

Το δημοψήφισμα αποτελεί ειρηνική μάχη, της οποίας η νικηφόρος έκβασις θα συμβάλη τα μέγιστα εις τον ενωτικόν αγώνα μας. Διά την μάχην ταύτην καλούμεν εις επιστράτευσιν πάντας ανεξαιρέτως τους Κυπρίους. Εις τον αγώνα τον καλόν ουδείς να υπολειφθή».

Με τη δημοσιοποίηση της Εθναρχικής Εγκυκλίου την ίδια μέρα το ΑΚΕΛ, ο Ε.Α.Σ. και η ΠΕΟ με ανακοινώσεις τους δήλωναν τη συμμετοχή τους στο Δημοψήφισμα και καλούσαν τα μέλη τους να στηρίζουν με κάθε τρόπο τη διενέργειά του.

Ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος ο Β΄ με επιστολή του ημερομηνίας 12 Δεκεμβρίου 1949 προς τον Βρετανό Κυβερνήτη Άντριους Ράιτ του κοινοποίησε την απόφαση της Εθναρχίας για τη διενέργεια του Παγκύπριου Δημοψηφίσματος «*αποσκοπύντος εις την έναντι παντός αδιαμφισβήτητον εκδήλωσιν του εθνικού φρονήματος του Κυπριακού λαού*». Ο Μακάριος ο Β΄ προσέθεσε στην επιστολή του και την πρόσκληση – πρόκληση: «*προτείνωμεν εις την Κυβέρνησιν, όπως διεξαγάγη η ίδια το Δημοψήφισμα, υπό την προϋπόθεσιν πάντως της αμερολήπτου διενεργείας τούτου*».

Στην επιστολή του Αρχιεπισκόπου απάντησε ο Βρετανός Κυβερνήτης στις 17 Δεκεμβρίου 1950, ο οποίος μεταξύ άλλων ανέφερε σ' αυτή:

«Αντιλαμβάνομαι ότι η λέξις «δημοψήφισμα» χρησιμοποιείται [...] διά να περιγράψη την οργανωμένην έκκλησιν προς το κοινόν να υπογράψη έγγραφον υπό μορφήν δηλώσεως των πόθων του και συνεχίζοντας αναφέρει Η προτεινόμενη αίτησις ή δήλωσις θα συσχετίζεται αμέσως με το θέμα της

ενώσεως της Κύπρου μετά της Ελλάδος. Η στάσις της Κυβερνήσεως της Αυτού Μεγαλειότητος, και, συνεπώς και της Κυπριακής Κυβερνήσεως, επί του θέματος τούτου, όπως επανειλημμένως διευτώθη, είναι, ότι το ζήτημα είναι κλειστόν [...] Το προτεινόμενο «δημοψήφισμα» δεν δύναται να είναι τίποτα περισσότερο παρά μία πρόσκλησις προς το κοινόν διά να επηρεάση διά της συσσωρεύσεως υπογραφών, την έκβασιν ζητήματος, το οποίον ως γεγονός δεν γεννιάται και οι υπογράφοντες θα ήσκουν ούτω μίαν επιλογήν εν γνώσει των ότι δεν θα είχαν ουδέν πρακτικόν αποτέλεσμα».

Οι πιο πάνω απόψεις του Βρετανού Κυβερνήτη είναι ιδιαίτερα χρήσιμες για να μπορέσει ο ιστορικός αλλά και ο μελετητής της ιστορίας να κατανοήσει το πώς ο Κυπριακός Ελληνισμός έφθασε στην 1^η Απριλίου 1955 και στη μετεξέλιξη του ενωτικού του αγώνα από τη φάση του πολιτικού - διπλωματικού αγώνα στη φάση της ένοπλης διεκδίκησης του αιτήματός του για ελευθερία και ένωση.

Ο Εθνάρχης Μακάριος ο Β΄ απάντησε στον Βρετανό Κυβερνήτη στις 21 Δεκεμβρίου 1949. Από τη βαρυσήμαντη απάντηση ένα σημείο πρέπει να παραθέσουμε σε σχέση με τις δηλώσεις της βρετανικής κυβέρνησης ότι το ζήτημα είναι κλειστό:

«Αι δηλώσεις αύται [δηλαδή περί κλειστού ζητήματος] προέρχονται μόνον εκ μέρους της κρατούσης Δυνάμεως, άνευ της συγκαταθέσεως αυτού του ενδιαφερόμενου Κυπριακού λαού και της εξ ίσου ενδιαφερομένης Μητρος Ελλάδος, το Κυπριακόν ζήτημα ουδέποτε κατά λογικήν συνέπειαν και την στοιχειώδη περί δικαίου αντίληψιν δύναται να θεωρηθή κλειστόν, τότε μόνον θα κλείση, όταν ικανοποιηθή το παγκύπριον και πανελλήνιον δίκαιον αίτημα διά της αποδόσεως της νήσου εις την Ελλάδα».

Για την επιτυχία του Δημοψηφίσματος συστάθηκε *Κεντρική Οργανωτική Επιτροπή* με επικεφαλής τον Μητροπολίτη Κιτίου Μακάριο. Η Επιτροπή αποφάσισε ότι δεν θα αποκλείονταν οι μειονότητες των Τούρκων, των Αρμενίων και των Λατίνων που θα ήθελαν να ψηφίσουν, αλλά τους αγνόησε και δεν ασχολήθηκε με αυτούς. Η Επιτροπή κατάρτισε σχέδιο εξορμήσεων-συγκεντρώσεων όπου οι ομιλητές θα ανέπτυσαν τους λόγους της διεξαγωγής του Δημοψηφίσματος και θα παρακινούσαν τον πληθυσμό να λάβει μέρος.

Για την επαρχία της Λεμεσού ο Βρετανός Διοικητής της αναφέρει ότι στο διάστημα των δώδεκα πρώτων ημερών του 1950, στην πόλη της Λεμεσού έγιναν 7 και στην

επαρχία της 98 συγκεντρώσεις υπέρ του ενωτικού Δημοψηφίσματος. Από αυτές, οι 81 (77%) οργανώθηκαν από τη Δεξιά και οι 24 (23%) από την Αριστερά¹⁵.

Για τις συγκεντρώσεις αυτές χρειαζόταν η άδεια της Αποικιακής Διοίκησης. Η Εκκλησία είχε τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσει και τον άμβωνα για τη χρήση του οποίου δεν απαιτείτο η συγκατάθεση της Αποικιοκρατίας.

Ακόμη και στο οργανωτικό επίπεδο δεν έγινε κατορθωτή η συνεργασία της Εθναρχίας με την Αριστερά. Παρά την προσπάθεια της Αριστεράς για κοινές συγκεντρώσεις τόσο η Εθναρχία όσο και το *Κυπριακό Εθνικό Κόμμα* του Θεμιστοκλή Δέρβη απέφυγαν να αποδεχθούν σχετικές προτάσεις. Εξαίρεση απετέλεσαν χωριά στα οποία είχε ισχυρή παρουσία το ΑΚΕΛ, όπως στο Κίτι, στον Πύργο Λεμεσού, στα Λεύκαρα και αλλού, όπου συστάθηκαν κοινές επιτροπές της Αριστεράς με τη Δεξιά.

Είχαμε όμως και περιπτώσεις που επιφανή στελέχη της Δεξιάς παρευρέθηκαν σε συγκεντρώσεις της Αριστεράς. Όπως σημειώνει σε έκθεσή του ο βρετανός διοικητής Λεμεσού Reddaway *γνωστοί εθνικιστές του Εθναρχικού Συμβουλίου παρευρέθησαν σε εκδήλωση της Αριστεράς και επενέμησαν τις ομιλίες του αριστερού δημάρχου της Λεμεσού και του επαρχιακού γραμματέα του ΑΚΕΛ*. Με σαφή ειρωνική διάθεση ο Reddaway διερωτήθηκε αν οι εθνικιστές ηγέτες δρ Σωκράτης Τορναρίτης και δρ Μάριος Τριτοφτίδης επεφύλαξαν τα θερμότερά τους χειροκροτήματα για την ακόλουθη περικοπή της ομιλίας του δημάρχου Λεμεσού Κώστα Παρτασιδής: *«Ξέρουμε ότι αν η ένωση πραγματοποιηθεί σήμερα, εμείς (οι αριστεροί) θα είμαστε οι πρώτοι που θα εξοριστούμε, θα φυλακιστούμε και θα δολοφονηθούμε»*.

Η άρνηση της Εθναρχίας να συνεργαστεί με την Αριστερά οφειλόταν μεταξύ των άλλων και στην άρνηση του ΑΚΕΛ να αναγνωρίσει στην Εκκλησία, την πρωτοκαθεδρία της στη διαχείριση του εθνικού ζητήματος και να αναγνωρίσει τον εθναρχικό και καθοδηγητικό της ρόλο.

Ενώ, όπως αναφέραμε η Εθναρχία αγνόησε τις μειονότητες, το ΑΚΕΛ, ορθά ενεργώντας δεν τους ξέχασε. Με δύο ανακοινώσεις του, το κόμμα της Αριστεράς, στις 12 Ιανουαρίου 1950 απευθύνθηκε με την πρώτη προς τους Τούρκους και τους Αρμένιους, ενώ με τη δεύτερη αποκλειστικά στους σύννοικους Τουρκοκυπρίους. Στις ανακοινώσεις του το ΑΚΕΛ, με βάση και τη μαρξιστική θεώρησή του, τόνιζε ότι:

¹⁵ Έκθεση Διοικητή Λεμεσού.

«Η μάχη του δημοψηφίσματος δεν είναι μόνο μάχη για την εθνική και κοινωνική λευτεριά του ελληνικού λαού της Κύπρου. Είναι ταυτόχρονα μάχη για τη δική σας εθνική, κοινωνική πρόοδο και ευημερία. Ο ιμπεριαλισμός είναι εκμεταλλευτής και καταπιεστής όλων Ελλήνων, Τούρκων και Αρμενίων. Τόνιζε, επίσης: Εσείς οι Τούρκοι έχετε καθήκον να σέβεστε τους πόθους των Ελλήνων συμπατριωτών σας αρκεί οι τελευταίοι να αναγνωρίζουν την ανάγκη για την περιφρούρηση των δικών σας δικαιωμάτων»¹⁶.

Η Αποικιακή Διοίκηση ενώ έκρινε ότι δεν μπορούσε να εμποδίσει τη διεξαγωγή του Δημοψηφίσματος δεν απέφυγε να χρησιμοποιήσει μέτρα που θα δημιουργούσαν προσκόμματα στην αθρόα συμμετοχή σ' αυτό. Στις 5 Ιανουαρίου 1950 με εγκύκλιό¹⁷ της προς όλους τους δημόσιους υπαλλήλους τους υπενθύμιζε τις υποχρεώσεις που είχαν ως υπάλληλοι να απέχουν από πολιτικές δραστηριότητες, δηλαδή επί του προκειμένου ότι δεν μπορούσαν να ψηφίσουν. Την επόμενη μέρα ο Διευθυντής Παιδείας απέστειλε επίσης επιστολή προς την *Παγκύπρια Ένωση Ελλήνων Διδασκάλων*, στην οποία τους τόνιζε ότι και για τους δασκάλους ίσχυε η ίδια απαγόρευση. Τέλος, υποχρεώθηκαν από τους Βρετανούς όλοι οι δημόσιοι υπάλληλοι να υπογράψουν έγγραφο με το οποίο ανέφεραν ότι έλαβαν γνώση της εγκυκλίου του Κυβερνήτη και των συνεπειών της παραβίασής της¹⁸.

Η Αποικιακή Κυβέρνηση, επίσης αρνήθηκε να παραχωρήσει τη σχετική άδεια για να πραγματοποιηθούν κάποιες από τις συγκεντρώσεις που ήταν για υποστήριξη του Δημοψηφίσματος. Για παράδειγμα απαγόρευσε συγκέντρωση που θα διοργάνωνε ο Πεξοπορικός Λάρνακας με ομιλήτη το Μιχαλάκη Πισσά, όπως επίσης συγκέντρωση που διοργάνωνε η Επαρχιακή Επιτροπή του ΑΚΕΛ Λευκωσίας. Ο διοικητής Λεμεσού αρνήθηκε μετά τη 12^η Ιανουαρίου 1950 να παραχωρήσει οποιαδήποτε άδεια για συγκέντρωση.

Ένα από τα μέτρα εκφοβισμού που χρησιμοποίησαν οι Άγγλοι ήταν και η αναιμία απέλαση του μαχητικού δημοσιογράφου Παντελή Μπίστη (1912-1978), διευθυντή της εφημερίδας

¹⁶ Π. Παπαδημήτρης – Π. Πετρίδης, *Ιστορική εγκυκλοπαίδεια της Κύπρου 1878 – 1978*, τόμος 8^{ος}, Εκδόσεις Επιφανίου, Λευκωσία 1978, σ. 295.

¹⁷ Η Αποικιακή Διοίκηση είχε ήδη κυκλοφορήσει εγκύκλιο από την 29^η Απριλίου 1949 με αρ. 72 (146/45).

¹⁸ Π. Παπαδημήτρης – Π. Πετρίδης, *Ιστορική εγκυκλοπαίδεια της Κύπρου 1878 – 1978*, τόμος 8^{ος}, Εκδόσεις Επιφανίου, Λευκωσία 1978, σ. 298 – 301.

της Λευκωσίας *Έθνος* και εκδότη του περιοδικού *Αγωνιστής*. Ο Μπίστης, ο οποίος γεννήθηκε στην Ταρσό της Κιλικίας εγκαταστάθηκε σε ηλικία εννέα ετών, το 1921, στην Κύπρο αλλά διατήρησε την ελληνική ιθαγένεια. Ο Αποικιακός Γραμματέας με διάταγμα του διέτασε την απέλαση του Μπίστη ως *ανεπιθύμητου μετανάστη*. Η περίπτωση του Μπίστη ήταν μία σαφής προειδοποίηση της Αποικιακής Διοίκησης σ' όσους κατοίκους της Κύπρου δεν είχαν την κυπριακή υπηκοότητα. Χαρακτηριστικά ένα Αρμένιος με επιστολή του που δημοσιεύθηκε στον *Δημοκράτη*, στις 15.1.1950 ανέφερε ότι:

«μεγάλος αριθμός Αρμενίων είναι δυνατόν να διστάσουν να δώσουν την υπογραφήν των [στο Δημοψήφισμα] [...] διότι η πρόσφατη εξορία έγινεν απλώς για να αντιληφθούν οι ξένοι την τύχην που τους περιμένει εις περίπτωσιν κατά την οποίαν θα εξεδηλώνοντο υπέρ του δημοψηφίσματος, υπέρ της Ελλάδος».

Οι απειλές και οι πιέσεις των Βρετανών έφεραν κάποιο αποτέλεσμα και πολλοί από τους κυβερνητικούς υπαλλήλους, τους Αρμένηδες αλλά και σημαντικός αριθμός δασκάλων, κοινοταρχών και αζάδων δεν έλαβαν μέρος στο Δημοψήφισμα.

Κορυφαία πράξη στη νεότερη κυπριακή ιστορία είναι αδιαμφισβήτητη η διεξαγωγή του Ενωτικού Δημοψηφίσματος της 15^{ης} Ιανουαρίου 1950. Η 15^η Ιανουαρίου 1950 βρήκε την Κύπρο, πέρα από το χιόνι που την είχε καλύψει το προηγούμενο βράδυ, γεγονός που είχε τη συμβολική του σημασία, να πλέει στα εθνικά χρώματα. Στους δρόμους, στις πλατείες και στους εξώστες των σπιτιών κυμάτιζαν ελληνικές σημαίες και συνθήματα υπέρ του Δημοψηφίσματος και του ενωτικού πόθου των Ελλήνων Κυπρίων.

Οι καμπάνες των εκκλησιών στις 09:00 ήχησαν χαρμόсуνα:

*«Η ιστορική ώρα, έγγραφε το περιοδικό της Εθναρχίας *Ελληνική Κύπρος*, την οποία τόσοσιν αγωνιωδώς ανέμενον οι Έλληνες της Κύπρου, διά να διαδηλώσουν επισήμως και ιεροτελεστικώς την θέλησίν των να ενωθούν μετά της Μητρος Ελλάδος είχε φθάσει. Τετρακόσiai χιλιάδες Ελλήνων Κυπρίων έζων την στιγμήν εκείνην με μόνην την σκέψιν της Ενώσεως.*

Τετρακόσiai χιλιάδες καρδίαι έπαλλον ζωηρώς διά μόνην την Ελευθερίαν».

Πριν την έναρξη του Δημοψηφίσματος αναπέμφθηκε σ' όλους τους ναούς δέηση:

«Ἐτι δεόμεθα υπέρ ενισχύσεως και ευοδώσεως του εθνικού ημών έργου και υπέρ του φωτίσαι πάντας ημάς εις το εκπληρώσαι τούτο πιστώσ και επ' ωφελεία της φιλάτης ημών πατρίδος. Δέσποτα κύριε, ο τα σύμπαντα τη Ση δύναμει κρατών και τη πανσθενεί Σου βουλή κυβερνών, ο Βασιλεύς των βασιλευόντων και κύριος των κυριευόντων, ο ευμενώς αεί επί το ευσεβές ημών Έθνος εφορών και την προστασίαν Σου αυτώ επιβραβεύων, επίβλεψον ίλεως και επί τον ιερόν εθνικόν αγώνα της δούλης Κύπρου προστάτευσον, ευόδωσον και κατεύθυνον εις αγαθόν το σήμερον διενεργούμενον ΔΗΜΟΨΗΦΙΣΜΑ και, ως καρπόν αυτού τιμαφή και ανεκτίμητον, δώρησαι ημίν την πολυπόθητον Ένωσιν μετά της φιλάτης ημών Πατρίδος, της αιωνίας και αθανάτου Ελλάδος, ίνα ελεύθεροι τον βίον διάγοντες υμνώμεν και δοξολογώμεν το Πανάγιον Όνομά Σου ...»

Στο κέντρο εκάστης εκκλησίας υπήρχαν τραπέζια και πάνω σ' αυτά υπήρχαν δύο έγγραφα. Στο ένα αναγραφόταν: «Αξιούμεν Ένωσιν της Κύπρου με την Ελλάδα» και στο άλλο «Ενιστάμεθα εις την Ένωσιν της Κύπρου με την Ελλάδα». Δικαίωμα να υπογράψουν είχαν οι Έλληνες της Κύπρου, άνδρες και γυναίκες, που είχαν ηλικία 18 ετών και άνω. Ήταν η πρώτη φορά που οι Ελληνίδες της Κύπρου είχαν το δικαίωμα να ψηφίσουν, μιας και δεν είχαν το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι μέχρι την εγκαθίδρυση της Κυπριακής Δημοκρατίας. Προσερχόμενοι να ψηφίσουν υπέγραφαν σε τέσσερα αντίτυπα των εγγράφων.

Σ' όλους τους ναούς επακολούθησαν συγκινητικές στιγμές. Γέροντες, μεταξύ των οποίων πολλοί ασθενείς, ανάπηροι προσέρχονταν και έθεταν την υπογραφή τους επί των δέλτων του Δημοψηφίσματος. Οι αγράμματοι έβαζαν σταυρό και, επάνω σ' αυτόν το δακτυλικό τους αποτύπωμα. Μερικοί υπέγραφαν γονυπετείς. Άλλοι προσεύχονταν πρώτα, ασπάζονταν τις εικόνες και στη συνέχεια υπέγραφαν.

Στον καθεδρικό ναό του Αγίου Ιωάννη στη Λευκωσία πρώτος υπέγραψε ο Αρχιεπίσκοπος και Εθνάρχης Μακάριος ο Β΄, ο οποίος αφού έκανε τρεις φορές το σημείο του σταυρού ύψωσε τα χέρια και είπε: «*Η δύναμις Σου, Κύριε, και να είναι η ώρα η καλή*». Μετά υπέγραψε ο χωρεπίσκοπος Σαλαμίνος Γεννάδιος. Στην εκκλησία της Φανερωμένης υπέγραψε πρώτος ο γηραιός πολιτευτής Ιωάννης Κυριακίδης, ο οποίος με συγκίνηση ψιθύρισε: «*Θεέ μου, ας μη κλείσω τα μάτια μου, πριν ιδώ την Κύπρον ελευθέρα*». Άλλοι γέροντες υπέγραφαν και αιγοψιθύριζαν την ευαγγελική ρήση: «*Νυν απολύεις τον δούλον Σου, Δέσποτα*»¹⁹.

¹⁹ Περ. *Ελληνική Κύπρος*, τχ. 10, Φεβρουάριος 1950, σ. 35.

Έξω από τις εκκλησίες η ατμόσφαιρα ήταν εορταστική. Νέοι τραγουδούσαν εθνικά άσματα και στη συνέχεια σχημάτιζαν διαδηλώσεις που διέτρεχαν τους δρόμους της πόλης κάτω από το φαινομενικά απαθές βλέμμα των Δυνάμεων Ασφαλείας. Τα βρετανικά στρατεύματα διατάχθηκαν να παραμείνουν στους στρατώνες τους²⁰.

Ανάλογη ατμόσφαιρά επικράτησε και στις άλλες πόλεις της Κύπρου. Στη Λάρνακα ψήφισαν υπέρ της Ενώσεως και οι περισσότεροι Ρωμαιοκαθολικοί έχοντας επικεφαλής τους ιερείς τους. Στη Λεμεσό υπέγραψε ακόμη και ο Σερ Παναγιώτης Κακογιάννης υπό τις επευφημίες των συμπολιτών του. Στην κυριακή ύπαιθρο οι άσχημες καιρικές συνθήκες και η βαριά χιονόπτωση δεν στάθηκαν ικανές να ανακόψουν την επιθυμία των Κυπρίων αγροτών να θέσουν και αυτοί την υπογραφή τους στις δέλτους του Ενωτικού Δημοψηφίσματος. Ακόμη και οι τρόφιμοι του Λεπροκομείου ψήφισαν ομαδικά.

Στις Δέλτους του Δημοψηφίσματος υπάρχει και αριθμός υπογραφών Αρμενίων, Λατίνων και Τούρκων. Ο Τουρκοκύπριος Σουλεϊμάν Βάλλο, ο οποίος ψήφισε στην Αγία Νάπα Λεμεσού δήλωσε, σύμφωνα με τον τύπο της εποχής:

«Ήλθα να ψηφίσω με όλη μου την καρδιά την ένωση με την Ελλάδα και θα φέρω ακόμα και τη μάνα μου και τη γυναίκα μου να ψηφίσουν. Αν επιτρεπόταν θα έφερνα και τα παιδιά μου αλλά είναι ανήλικα». Ένας άλλος Τουρκοκύπριος στον Καραβά όταν ρωτήθηκε γιατί ψήφισε ένωση είπε: «Πώς είναι δυνατό να ζήσουμε εμείς οι Τούρκοι ενάντια στη θέληση των αδελφών μας Ελλήνων που είναι πιο πολλοί από μας. Ενώ ένας άλλος στον Άγιο Μέμνονα Αμμοχώστου δήλωσε: «Ψηφίζω ένωση γιατί αν οι Εγγλέζοι δεν φύγουν προκοπή αυτός ο τόπος δεν θα δει»²¹.

Το Δημοψήφισμα είχε προγραμματιστεί να κρατήσει οκτώ μέρες από την Κυριακή 15 Ιανουαρίου ως την επόμενη Κυριακή 22 του ίδιου μήνα. Όταν όμως εξέπνεε η πρώτη μέρα του Δημοψηφίσματος, σύμφωνα με την Εθναρχία αλλά και την εφημερίδα του ΑΚΕΛ *Δημοκρατία*, το 85% του ελληνικού πληθυσμού των αστικών κέντρων και το 95% της υπαίθρου είχε ήδη εκφράσει τη θέλησή του υπέρ της Ένωσης²².

²⁰ Περ. *Ελληνική Κύπρος*, τχ. 10, Φεβρουάριος 1950, σ. 38.

²¹ Παπαδημητρίου Π – Πετρίδης Π., ό.π. τ. 8, σ. 321.

²² *Ελληνική Κύπρος*, τχ. 10 Φεβρουάριος 1950, σ. 37-38.

Με Συνοδική Εγκύκλιο, η οποία διαβάστηκε σ' όλους τους ναούς, στις 29 Ιανουαρίου 1950 ανακοινώθηκαν τα αποτελέσματα του Δημοψηφίσματος. Οι εγγραφέντες στους καταλόγους ως δικαιούμενοι να υπογράψουν το Ενωτικό Δημοψήφισμα Έλληνες Κύπριοι ανέρχονταν σε 224.747. Από αυτούς υπέγραψαν οι 215.108, δηλαδή ποσοστό 95,71%. Όπως τόνιζε η Συνοδική Εγκύκλιος *εάν δε ληφθεί υπ' όψει ότι η Κυβέρνησις απηγόρευσε ρητώς εις τους υπαλλήλους να υπογράψωσι, τότε ευλόγως καταλήγομεν εις το συμπέρασμα ότι σύμπας ο Ελληνικός Κυπριακός λαός διετράνωσε κατά τον πλέον κατηγορηματικόν τρόπον την αξίωσίν του διά την Ένωσιν μετά της Μητρος Ελλάδος*²³.

Η Μεγάλη Βρετανία και η Αποικιακή Κυβέρνηση της Κύπρου δημόσια δεν μπόρεσαν να αμφισβητήσουν το αποτέλεσμα του Ενωτικού Δημοψηφίσματος. Παρόλο που κάποιες βρετανικές διοικητικές εκθέσεις κατέλαβαν φιλότιμες προσπάθειες για να καταδείξουν κάποιες παρατυπίες φαίνεται ότι οι Βρετανοί έκριναν ότι δεν μπορούσαν να είναι πειστικοί. Για παράδειγμα ο Βρετανός διοικητής της επαρχίας Λεμεσού, Arthur Frederick John Reddaway²⁴, δέκα μέρες μετά την ολοκλήρωση του Δημοψηφίσματος, υπέβαλε προς τον Αποικιακό Γραμματέα δεκασέλιδη έκθεση, περιγράφοντας τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν στην επαρχία του λίγο πριν αλλά και μετά τη διεξαγωγή του Δημοψηφίσματος. Οι *παρατυπίες* που επισημαίνει ο Βρετανός Διοικητής είναι για παράδειγμα ότι ο συνολικός αριθμός των εγγεγραμμένων ψηφοφόρων στην πόλη της Λεμεσού ήταν 12898 και υπέγραψαν 12991, δηλαδή μια διαφορά 93 προσώπων ή αναφέρει την περίπτωση του χωριού Αγρίδια όπου συγκεντρώθηκαν 273 υπογραφές έναντι 269 εγγεγραμμένων ψηφοφόρων, δηλαδή μια διαφορά 4 ψήφων. Αυτές οι μικροαποκλίσεις και αν ακόμη ευσταθούν, έχουμε την εντύπωση ότι εύκολα μπορούν θεωρηθούν ότι είναι ψηφοφόροι, οι οποίοι για διάφορους λόγους προτίμησαν να ψηφίσουν στην περιοχή που ήταν κατά τη 15η Ιανουαρίου 1950. Όπως άλλωστε επισημαίνει ο ίδιος ο Reddaway *Επετράπη σε άτομα που ισχυρίστηκαν ότι ήταν γραμμένα σε ένα εκλογικό κέντρο να υπογράψουν σε ένα άλλο χωρίς να εξεταστεί επισταμένα η ταυτότητά τους*. Το αποτέλεσμα ήταν πράγματι η γνήσια και ανόθευτη θέληση του Κυπριακού Ελληνισμού, την οποία μπορεί οι Βρετανοί να μην αποδέχονταν αλλά δεν μπορούσαν να αμφισβητήσουν.

²³ *Ελληνική Κύπρος*, τχ. 10 Φεβρουάριος 1950, σ.60-61.

²⁴ Ο Reddaway ήταν απόφοιτος του Πανεπιστημίου του Reading και υπηρετούσε στην αποικιακή διοίκηση στην Κύπρο από το 1938 και το 1950 που είχε τη διοίκηση της επαρχίας Λεμεσού ήταν μόλις 33 χρόνων.

Οι Δέλτοι του Δημοψηφίσματος δέθηκαν σε τέσσερις σειρές των 18 τόμων η καθεμιά. Οι τρεις σειρές προορίζονταν για την Ελληνική Κυβέρνηση, τη Βρετανική Κυβέρνηση και η τρίτη για τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών. Η τέταρτη σειρά φυλάσσεται σήμερα, ως ιερό και ιστορικό κειμήλιο, στο Μουσείο Αγώνος στη Λευκωσία.

Στις 6 Μαρτίου 1950 η Ιερά Σύνοδος αποφάσισε τη συγκρότηση Εθνικής Πρεσβείας αποτελούμενης από τους Μητροπολίτη Κυρηνείας Κυπριανό, τον γηραιό πολιτευτή Νικόλαο Κλ. Λανίτη και τον επικεφαλής του Γραφείου της Εθναρχίας στην Αθήνα δικηγόρο Σάββα Λοϊζίδη. Η Πρεσβεία μετέβηκε στην Αθήνα, στις 20 Μαΐου, στο Λονδίνο, στις 3 Αυγούστου και στη Νέα Υόρκη, στις 9 Σεπτεμβρίου 1950. Στην Αθήνα η Ελληνική Κυβέρνηση αρνήθηκε να παραλάβει τους τόμους του Δημοψηφίσματος, μετά από πιέσεις της Βρετανίας και έτσι παραδόθηκαν στον πρόεδρο της Βουλής των Ελλήνων Δημήτριο Γόντακα. Πρωτοφανής όμως ήταν η υποδοχή που επεφύλαξε ο Ελληνικός λαός στην Κυπριακή Πρεσβεία. Στην αγγλική πρωτεύουσα, όπως αναμενόταν, η Βρετανική Κυβέρνηση αρνήθηκε να έχει οποιαδήποτε επαφή με την Κυπριακή Αντιπροσωπεία ενώ στη Νέα Υόρκη οι τόμοι του Δημοψηφίσματος παραδόθηκαν στη Γραμματεία του ΟΗΕ.

Παράλληλα με την επίσημη Κυπριακή Πρεσβεία το ΑΚΕΛ απέστειλε και αυτό τη δική του *Λαϊκή Εθνική Πρεσβεία*, όπως ονομάστηκε αποτελούμενη από τους Εζεκία Παπαϊωάννου, Αδάμ Αδάμαντος, δήμαρχο Αμμοχώστου και τον Εύδωρο Ιωαννίδη, Γραμματέα του ΑΚΕΛ Αγγλίας. Στην Πρεσβεία του ΑΚΕΛ δεν επιτράπηκε η είσοδος στην Ελλάδα, έτσι μετέβηκε στην αγγλική πρωτεύουσα και στη συνέχεια στις ανατολικές πρωτεύουσες: Πράγα, Βουκουρέστι, Βουδαπέστη, και Βαρσοβία. Αξιοσημείωτο είναι ότι η Μόσχα αρνήθηκε να δεχθεί την αντιπροσωπεία.

Το ΑΚΕΛ πράγματι προσπάθησε τόσο το δεύτερο μισό του 1949 όσο και κατά την περίοδο του Δημοψηφίσματος και μετά από αυτό να έχει συνεργασία με την Εθναρχία, η οποία ωστόσο αρνήθηκε. Μια πρώτη τοποθέτηση θα ήταν ότι αυτό ήταν λάθος και δεν συνέβαλλε στην ενότητα που απαιτούσε η προώθηση του ενωτικού αιτήματος.

Για τη στάση της Εθναρχίας έναντι του ΑΚΕΛ διαφωτιστική είναι επιστολή του Γραμματέα της Ξενοφώντα Κουμπαρίδη, κατ' εντολή του Μακαρίου Β', την οποία απέστειλε την 1^η Οκτωβρίου 1949 προς το ΑΚΕΛ. Ο Κουμπαρίδης συνόψιζε σε τρεις τους λόγους της άρνησης της συνεργασίας της Εθναρχίας με το ΑΚΕΛ:

1. *Διά της μέχρι τούδε στάσεώς των [των Οργανώσεων του ΑΚΕΛ] κατεπρόδωσαν τον υπέρ εθνικής υποστάσεως και αποκαταστάσεως της φυλής ιερών αγώνα της Μητρός Πατρίδος, συνταχθέντες αναφανδόν μετά των εχθρών του έθνους και εξυβρίζοντας συνεχώς την Ελλάδα, την Α.Μ. τον Βασιλέα ημών, τας εκάστοτε Ελληνικάς Κυβερνήσεις και τα ιερά και τα όσια της φυλής.*
2. *Διά της καταφώρου αλληλεγγύης των μετά των εχθρών της Ελληνικής Πατρίδος αντεστρατεύθησαν και αντιστρατεύονται τας εθνικάς διεκδικήσεις και τα καθόλου εθνικά δίκαια, προς όφελος των πολεμίων αυτής.*
3. *Διά της εν γένει πολιτείας των έπληξαν και επρόδωσαν τον Ενωτικόν αγώνα του Ελληνικού Κυπριακού λαού, ησέβησαν προς τας θρησκευτικές και εθνικάς παραδόσεις, υπενόμειυσαν την παραδεδεγμένην εθνικήν γραμμήν, edίδαξαν το μίσος και βαδίζοντας την αυτήν σκολιάν οδόν, προσεπάθησαν και προσπαθούσι να διχάσωσι τας ηθικάς δυνάμεις της δούλης Κύπρου²⁵.*

Έντονη και οξύτατη η απάντηση του Κουμπαρίδη, απότοκη και του έντονου εμφυλιοπολεμικού κλίματος που επικρατούσε στην Ελλάδα, το οποίο είχε ως λογικό συνεπακόλουθο την ανάπτυξη αντικομμουνιστικών αντανάκλαστικών. Η Εθναρχία φαίνεται ότι δεν θεωρεί ότι μπορεί να έχει εμπιστοσύνη στη σταθερότητα της πολιτικής γραμμής του ΑΚΕΛ. Θεωρούμε, επίσης, πολύ πιθανόν η Εθναρχία να αντιλαμβάνεται την μεταστροφή του ΑΚΕΛ προς την πολιτική της Ένωσης ως αποτέλεσμα της όλης πολιτικής τού ιδεολογικά αδελφού ανατολικού συνασπισμού να δημιουργήσει προβλήματα στα ενδότερα του δυτικού συνασπισμού, στον οποίον ανήκαν τόσο η Ελλάδα όσο και η Μεγάλη Βρετανία. Τέλος, η Εθναρχία με την άρνησή της να συνεργαστεί με το ΑΚΕΛ επιδιώκει να μη δώσει λαβή στην αγγλική προπαγάνδα να παρουσιάσει το κυπριακό ενωτικό κίνημα ως υποκινούμενο από την κομμουνιστική Αριστερά, η οποία στοχεύει με βάση τα ψυχροπολεμικά στερεότυπα σε υπονόμηση του Δυτικού κόσμου.

²⁵ Ανδρέας Φάντης, *Κυπριακό 1950-1960, ό.π.*, σ. 25, ο οποίος παραπέμπει στην εφημερίδα *Ελευθερία*, 1.10.1949.

Συναισθανόμενος το σημερινό τραγικό παρόν του Κυπριακού Ελληνισμού προβληματίστηκα ποια θα έπρεπε να είναι η κατάληξη της διάλεξης αυτής. Σίγουρα χρέος του μελετητή είναι να καταγράφει τα ιστορικά γεγονότα και να επιχειρεί να τα ερμηνεύσει. Είναι στιγμές, όμως, νομίζουμε, που ο μελετητής δεν μπορεί να αποστασιοποιηθεί από το ιστορικό γίγνεσθαι. Ένα από τα βιβλία του σεβαστού ηγέτη της Αριστεράς Ανδρέα Φάντη επιγράφεται με τον τίτλο: *Ο ενταφιασμός (ενός «γλυκυτάτου» Ονείρου) της ένωσης*. Οι άνθρωποι, πράγματι, ενταφιάζονται. Τα όνειρα, όμως, τα οράματα και οι ιδέες ποτέ. Αυτά μεταλαμπαδεύονται από γενιά σε γενιά. Ο αοίδιμος πρωτεργάτης του ενωτικού Δημοψηφίσματος του 1950 Μακάριος Β΄ είχε πει κάποτε:

«Προσεύχομαι πριν κλείσω τους οφθαλμούς μου όπως δώσει εις εμέ ο Θεός την υπέρτατον ευτυχίαν να ίδω την πατρίδα μου ελευθέραν ... να ευλογήσω την Ένωσιν. Αλλ' εάν αι ανεξερεύνητοι βουλαί του Κυρίου με καλέσουν εις την ατελεύτητον ζωήν ενωρίτερον, μίαν προς πάντας υμάς και σύμπαντα τον κυπριακόν λαόν κατελείπω υποθήκην, την οποίαν και εξορκίζω πάντας να τηρήσετε: Παραμείνατε πιστοί εις τον Θεόν και εις την Ελλάδα και συνεχίσατε αγωνιζόμενοι όλη τη ψυχή και δυνάμει διά την ελευθερίαν, με μοναδικόν και αναλλοίωτον σύνθημα την Ένωσιν και μόνον την Ένωσιν».